

Samen op weg naar het politieke midden? Het middenkader van de ChristenUnie in 2000 en 2009

Paul Lucardie en Wijbrandt van Schuur

Op 27 mei 2000 kwamen afgevaardigden van het GPV en de RPF naar Ede voor een algemene vergadering respectievelijk Federatieraad. Aansluitend op deze bijeenkomsten vond in hetzelfde gebouw het eerste congres van de ChristenUnie plaats. De auteurs van dit artikel grepen die gelegenheid aan om – met de steun van de besturen van GPV en RPF – de afgevaardigden een enquête af te nemen.¹ Op het congres van de ChristenUnie op 31 januari 2009 te Haarlem werd een soortgelijke enquête gehouden. In negen jaar is het een en ander veranderd: de ChristenUnie ontwikkelde zich van een samenwerkingsverband van twee partijen tot één hechte partij en trad later toe tot de regeringscoalitie. Die veranderingen zullen naar verwachting het middenkader van de partij niet onberoerd hebben gelaten. Het middenkader, dat wil zeggen de afgevaardigden van lokale kiesverenigingen (afdelingen) en de actieve leden die aan de opinievormende ledencongressen deelnemen, moet immers het beleid van de partij formeel vaststellen en aan de basis doorvoeren.

Zijn de politieke opvattingen van het middenkader in de afgelopen negen jaar veranderd? Van een regeringspartij verwacht men minder radicale en meer pragmatische standpunten dan van een partij die permanent oppositie voert. Voor een deel van de achterban kunnen de veranderingen te snel gaan, met als mogelijk gevolg groeiende interne tegenstellingen en factievorming, eventueel zelfs afscheiding van een vleugel die per se vast wil houden aan eerder ingenomen standpunten. Het eenwordingsproces zou hierdoor ontwricht kunnen raken. Een fusie vereist immers een zekere homogeniteit tussen de samensmeltende partijen. In 2000 leek die homogeniteit in het middenkader van de ChristenUnie in wording tamelijk groot – hoe zou dat in 2009 zijn? Op deze vragen biedt deze bijdrage een antwoord – zij het met enig voorbehoud.

Methodologisch voorbehoud

De populatie die in 2000 werd geënquêteerd, is niet dezelfde als die in 2009. Erger nog, het zijn niet helemaal vergelijkbare groepen. In mei 2000 werden de vragenlijsten in eerste instantie uitgedeeld aan de deelnemers van de algemene vergadering van het GPV en de Federatieraad van de RPF, maar vervolgens werd een deel per post verzonden aan afgevaardigden die ofwel niet waren verschenen ofwel door een misverstand geen formulier in handen hadden gekregen.² In januari 2009 werden de vragenlijsten uitgereikt aan afgevaardigden voor het congres van de ChristenUnie, dat 's ochtends plaatsvond, maar ook aan gewone leden die aan het opinievormende congres in de middag deelnamen. In beide gevallen werd dus de aanvankelijke populatie uitgebreid met een iets andere groep, zou men kunnen zeggen. Desondanks bleek het aantal vragenlijsten dat ingevuld en geretourneerd werd in beide jaren vrij bescheiden. In 2000 konden 278 van de 628 formulieren verwerkt worden, in 2009 slechts 112 van de 324. Een respons van 43 procent respectievelijk 35 procent op een enquête geldt in de sociale en politieke wetenschappen als nogal laag. Soortgelijke enquêtes (in het verleden) op congressen van PVDA, VVD en GroenLinks leverden doorgaans een respons op van meer dan 60 procent; alleen bij het CDA was de respons beduidend lager.³ Een verklaring van de lage respons bij de ChristenUnie ligt niet meteen voor de hand. Heeft het te maken met de cultuur van de partij, de herkomst van de enquêteurs, de agenda van de congressen? Hierover kan men slechts speculeren.

Een lage respons wekt altijd twijfel aan de representativiteit van de ingevulde vragenlijsten. Wijkt de groep die de vragenlijst invulde niet erg af van de groep die dat niet deed? We kunnen niet uitsluiten dat hun opvattingen wel afweken van de rest, al weten we niet in welke richting: mensen met afwijkende meningen kunnen een enquête aangrijpen om die mening (anoniem) te ventileren, maar kunnen die ook liever voor zich houden en de enquête juist niet invullen. Hoe dan ook, de uitkomsten van het onderzoek moeten met enig voorbehoud gezien worden.

Politieke opvattingen in 2000 en in 2009

Grondslag

Het middenkader dacht in 2009 iets anders over de grondslag van de partij dan in 2000, al zijn de verschuivingen niet dramatisch (zie tabel 1). Zo vond in 2009 een royale meerderheid (69 procent) het niet nodig de Drie Formulieren van Enigheid in de grondslag van de ChristenUnie op te nemen, terwijl dat in 2000 slechts een krappe meerderheid (52 procent) was. Dit is toch wel opmerkelijk, gezien het belang dat aan de belijdenisgeschriften werd gehecht in het GPV en (in mindere mate) de RPF voor de totstandkoming van de ChristenUnie. Het principe

van onderscheiden ambten en verantwoordelijkheden vormde in de ogen van een zeer grote meerderheid in 2000 (79 procent) een beter uitgangspunt voor christelijke politiek dan het beginsel van soevereiniteit in eigen kring, maar in 2009 was nog slechts een kleine meerderheid (53 procent) deze mening toegedaan. Soevereiniteit in eigen kring werd nu door nog meer congresgangers als belangrijke pijler van de christelijke staats- en maatschappijopvatting beschouwd dan in 2000 (79 procent respectievelijk 63 procent). Deze verschuivingen zijn zeker significant te noemen: de kans dat ze statistisch toevallig zijn, is kleiner dan één op duizend.

Tabel 1. Opvattingen over de grondslagen van de ChristenUnie in 2000 en 2009

	Eens in 2000	Eens in 2009
Het is niet noodzakelijk dat de Drie Formulieren van Enigheid in de grondslag van de ChristenUnie zijn opgenomen; fundering op de Bijbel en eventueel de apostolische geloofsbelijdenis is voldoende.	52	69
De grondslag van de ChristenUnie is goed geformuleerd.	98	89
Het reformatorisch grondmotief moet in de grondslag van de ChristenUnie worden opgenomen.	45	40
De overheid dient haar taak uit te voeren in het licht van het cultuurmandaat.	69	72
Het beginsel van onderscheiden ambten en verantwoordelijkheden vormt een beter uitgangspunt voor christelijke politiek dan het beginsel van soevereiniteit in eigen kring.	79	53
De soevereiniteit in eigen kring is een belangrijke pijler van de christelijke staats- en maatschappijopvatting.	63	79

Bij vetgedrukte uitspraken zijn de verschillen statistisch significant ($p < 0,05$)

Op deze drie punten hebben denkbeelden uit RPF-kring bredere steun gekregen binnen de ChristenUnie, zou men kunnen denken. Dat geldt echter niet voor de wens om het reformatorisch grondmotief in de grondslag van de partij op te nemen. Ook die wens leefde in 2000 sterk onder RPF-respondenten (69 procent eens, terwijl slechts 36 procent van de GPV-respondenten die mening deelde), maar nog geen 40 procent van de ChristenUnie-respondenten in 2009 was het daarmee eens. In plaats van een 'overwinning' van RPF'ers op GPV'ers zou men wellicht beter kunnen spreken van toenemende overeenstemming met betrekking tot de

grondslag van de partij. Met name de nieuwe leden bleken weinig te hechten aan de Drie Formulieren van Enigheid – nog minder dan oud-RPF-leden – en evenmin aan het beginsel van onderscheiden ambten en verantwoordelijkheden. Soevereiniteit in eigen kring sprak hen meer aan, maar ten aanzien van dit onderwerp namen nieuwe leden een positie in tussen oud-leden van GPV en RPF. Naarmate de grondslag meer gemeengoed wordt, verliest de discussie hierover natuurlijk aan urgentie en mogelijk zelfs aan betekenis.

Ethische en religieuze kwesties

Ethische problemen als abortus, euthanasie en homohuwelijk worden, terecht of ten onrechte, wel als ‘core business’ van de ChristenUnie beschouwd, die haar onderscheiden van de christendemocratie. Het middenkader koesterde in 2000 duidelijke opvattingen op dit gebied die afweken van de heersende mening in Nederland, ook al ontbraken de nuanceringsen niet. Een meerderheid kon abortus niet aanvaarden, ook niet na een verkrachting. Een meerderheid wees niet alleen actieve maar ook passieve euthanasie – het staken van medische behandeling – af. En een meerderheid weigerde andere samenlevingsvormen dan het huwelijk wettelijk te erkennen. In 2009 bleek het middenkader daar iets anders over te denken (zie tabel 2). Abortus na verkrachting werd nog steeds duidelijk afgewezen, maar een forse meerderheid (66 procent) aanvaardde passieve euthanasie bij iemand die in een onomkeerbaar coma verkeert en daarbij aan een te behandelen longontsteking zou lijden. Een kleinere meerderheid (56 procent) bleek nu bereid andere samenlevingsvormen te erkennen. Uitingvormen van homoseksualiteit dienden volgens een meerderheid uit het openbare leven geweerd te worden, maar die meerderheid was een stuk kleiner in 2009 dan in 2000. Deze verschillen tussen 2000 en 2009 zijn stuk voor stuk statistisch significant.

Over crematie dacht het middenkader in 2009 eveneens significant anders dan in 2000, al lijkt de verschuiving hier minder groot. Ook in 2000 zou een christelijke staat volgens een meerderheid van de respondenten het recht op crematie niet mogen beperken. Die meerderheid bleek in 2009 nog veel groter geworden te zijn (van 75 procent naar 90 procent) – een statistisch significante verschuiving. De verdraagzaamheid nam ook toe ten opzichte van een Satanskerk: een kleine meerderheid (56 procent) zou die in 2009 niet willen verbieden indien ze zich tenminste aan de wet zou houden, terwijl in 2000 nog een ruime meerderheid (69 procent) wel voor een dergelijk verbod voelde. Ook dit verschil is statistisch significant. De verdraagzaamheid tegenover moslims nam in deze periode daarentegen niet toe. Hoewel driekwart van de respondenten in 2009 vond dat gemeenteraadsleden zich niet moesten verzetten tegen de vestiging van een moskee in hun gemeente – mits aan de wettelijke eisen was voldaan – wilde iets meer dan de helft (53 procent) een moskee bij voorkeur buiten het centrum van de gemeente hebben. In 2000 werd die voorkeur nog niet door een meerderheid van de respondenten gedeeld – al is dit verschil niet significant. Hierbij moet men natuurlijk bedenken

Tabel 2. Ethische en religieuze kwesties in 2000 en 2009

	Eens in 2000	Eens in 2009
Abortus na verkrachting is aanvaardbaar.	40	39
Bij iemand die in een onomkeerbaar coma ligt, mag bij het optreden van een te verhelpen complicatie (zoals een longontsteking) behandeling achterwege blijven.	49	66
Hindoes, wier geloof crematie voorschrijft, moeten daartoe ook in een christelijke staat de gelegenheid blijven krijgen.	79	89
In een christelijke staat heeft iedereen die dat wil het recht zich te laten cremieren.	75	90
Ook als een Satanskerk zich aan de wet houdt, moet deze verboden worden.	69	44
Gemeenteraadsleden van de ChristenUnie moeten zich niet verzetten tegen de vestiging van een moskee in hun gemeente wanneer daarbij aan de wettelijke eisen is voldaan.	77	75
Een moskee moet bij voorkeur buiten het centrum van de gemeente staan.	48	53
Uitingsvormen van homoseksualiteit dienen uit het openbare leven geweerd te worden.	79	51
Andere samenlevingsvormen dan het huwelijk mogen op geen enkele manier wettelijk erkend worden.	76	44
Leidinggevende functies bij bedrijven en maatschappelijke instellingen moeten voor vrouwen even toegankelijk zijn als voor mannen.	97	96

Bij vetgedrukte uitspraken zijn de verschillen statistisch significant ($p < 0,05$)

dat de openbare mening in Nederland sinds 2000 veel kritischer is geworden ten aanzien van alles wat met de islam te maken heeft.

Over vrouwenemancipatie dacht het middenkader van de ChristenUnie in 2009 niet veel anders dan in 2000, maar dat viel ook niet te verwachten. Reeds in 2000 vonden nagenoeg alle respondenten (97 procent) dat leidinggevende functies bij

bedrijven en maatschappelijke instellingen voor vrouwen even toegankelijk moeten zijn als voor mannen, in 2009 was dat niet anders.

Sociaaleconomische en ecologische kwesties

Het middenkader dacht in 2009 niet veel anders over sociaaleconomische problemen en milieuzaken dan in 2000 (zie tabel 3).

Tabel 3. Sociaaleconomische en ecologische kwesties in 2000 en 2009

	Eens in 2000	Eens in 2009
Als er gekozen moet worden tussen economische groei en het milieu, dan heeft het milieu voorrang.	83	82
Milieubelastende sectoren in het bedrijfsleven moeten inkrimpen of helemaal verdwijnen, ongeacht het effect hiervan op de werkgelegenheid.	34	39
Het autogebruik moet zo duur gemaakt worden dat het gebruik fors gaat dalen.	21	31
Schiphol moet niet verder uitgebreid worden.	40	56
De inkomens- en vermogensverschillen in Nederland zijn te groot.	59	60

Bij vetgedrukte uitspraken zijn de verschillen statistisch significant ($p < 0,05$)

Wel opmerkelijk is dat het middenkader ook ten tijde van de kredietcrisis het milieu voorrang gaf boven economische groei (maar liefst 82 procent was deze mening in 2009 toegedaan, niet significant minder dan in 2000). In 2009 keerde zich zelfs een meerderheid (56 procent) tegen verdere uitbreiding van de luchthaven Schiphol, terwijl dat in 2000 nog een (weliswaar forse) minderheid was (40 procent). Een grote meerderheid weigert weliswaar het autogebruik zo duur te maken dat het gebruik fors zou gaan dalen, maar die meerderheid is wel wat geslonken (van 79 procent naar 69 procent). Deze twee verschuivingen zijn statistisch significant (de kans op toeval wordt geschat op 1 procent respectievelijk 2 procent).

Europese integratie en andere staatkundige kwesties

Het GPV en de RPF (en overigens ook de SGP) hebben de eenwording van Europa altijd kritisch gezien. Ook daarin onderscheidden ze zich duidelijk van de chris-

tendemie, die vanouds een gangmaker van Europese integratie is geweest. In de loop der jaren lijkt dit onderscheid aan scherpte te verliezen, maar niet te verdwijnen. In 2000 bleek een kleine meerderheid van de respondenten (53 procent) niet bereid de Europese Unie te accepteren zoals die toen was, al was slechts een kleine groep (9 procent) voorstander van uittreding (zie tabel 4). In 2009 is een royale meerderheid (62 procent) wél bereid de Unie te accepteren. Een zeer grote meerderheid bleef overigens de ontwikkeling naar een Verenigde Staten van Europa afwijzen – in 2009 zelfs nog meer dan in 2000. Deze verschillen zijn significant. Het lijkt dus niet zo dat het middenkader van de ChristenUnie van euroscepticus eurofiel is geworden, eerder dat men zich meer pragmatisch ten aanzien van de Europese integratie opstelt.

Tabel 4. Europese en andere staatkundige kwesties in 2000 en 2009

	Eens in 2000	Eens in 2009
De Europese Unie moeten we accepteren zoals die nu is.	47	62
Een ontwikkeling naar een Verenigde Staten van Europa is niet acceptabel.	72	86
Nederland moet uit de Europese Unie treden.	9	2
De positie van het Europees Parlement moet verder versterkt worden teneinde het democratisch tekort in Europa op te heffen.	61	59
Aan de positie van ons staatshoofd mag onder geen beding getornd worden.	78	71
In het buitenlands beleid moet Israël niet anders behandeld worden dan andere staten.	59	53
Een correctief referendum is onwenselijk.	75	64

Bij vetgedrukte uitspraken zijn de verschillen statistisch significant ($p < 0,05$)

In 2000 werd het middenkader een drietal uitspraken voorgelegd over uiteenlopende staatkundige onderwerpen: het referendum, de monarchie en de staat Israël. Anno 2009 leek het middenkader betreffende deze thema's globaal dezelfde meningen te huldigen. Men keurt het correctief referendum nog steeds af, wenst onder geen beding te tornen aan de positie van het staatshoofd en wil Israël niet anders behandelen dan andere landen. Op elk punt lijken de meerderheden iets gekrompen, maar deze verschillen zijn niet significant.

Politieke plaatsbepaling

In de fysieke ruimte bepaalt men zijn positie op een noord-zuidas en een oost-westas, in de politieke ruimte oriënteert men zich op een links-rechtsas – over een tweede as is nog geen overeenstemming bereikt. De indeling in links en rechts is evenmin onomstreden, maar blijkt in de praktijk onmisbaar voor een politieke plaatsbepaling. Christelijke partijen noemden zich in de periode van de Schoolstrijd, antithese en verzuiling in Nederland doorgaans ‘rechts’, terwijl liberalen en socialisten samen het linkse kamp vormden.⁴ Die indeling is rond het midden van de twintigste eeuw gaan schuiven. Nederland paste zich aan de inmiddels wereldwijd geaccepteerde opvattingen van links en rechts aan, waarbij niet zozeer de Schoolstrijd maar de sociale strijd – voor of tegen een gelijke verdeling van welvaart en macht, overheidsingrijpen tegenover marktwerking – centraal staat.⁵ Christelijke partijen nemen hierbij vaak een middenpositie in, tussen socialisten (links) en liberalen (rechts).

In 2000 plaatsten de respondenten van GPV en RPF zich ook dicht bij het midden, maar vaker rechts dan links daarvan. Hun gemiddelde positie op een schaal van 1 (uiterst links) naar 10 (uiterst rechts) was 5,9 respectievelijk 6,0 – geen significant verschil overigens. Voegt men de twee groepen samen, dan was hun gemiddelde 6,0 (zie figuur 1). De GPV'ers en de RPF'ers plaatsten hun partij op 6,6 respectievelijk 6,2.⁶ In 2009 positioneerden de congresgangers van de ChristenUnie hun partij echter links van het midden: gemiddeld 4,8. Ook zichzelf plaatsten de middenkaderleden iets verder naar links, al lijkt de verschuiving hier kleiner: 5,1 is nu de gemiddelde positie (zie figuur 1).

Links-rechtsindelingen zijn per definitie relatief. De congresgangers is dan ook gevraagd andere partijen eveneens in te delen, teneinde na te gaan of ze wellicht het hele partijstelsel anders plaatsten. Dat leverde een gecompliceerd beeld op (zie figuur 1). Opvallend lijkt vooral de plaats die men het CDA toekende: in 2000 gemiddeld 5,8 (en dus iets links van GPV en RPF), in 2009 echter gemiddeld 6,2 (dus duidelijk iets rechts van de ChristenUnie, die immers gemiddeld op 4,8 was geplaatst). Deze verschuivingen zijn statistisch significant. De SGP was in de ogen van de ChristenUnie-respondenten naar links geschoven, of misschien kan men beter zeggen: naar iets minder rechts, namelijk van gemiddeld 8,1 in 2000 naar 7,7 in 2009. De VVD had zich in die negen jaar juist naar rechts bewogen, naar de mening van het middenkader, en wel van gemiddeld 7,0 naar 7,7 (dus dezelfde positie als de SGP). Andere partijen als PVDA, D66, GroenLinks en SP waren nauwelijks van plaats veranderd in de ogen van het middenkader van de ChristenUnie. De partij heeft in zekere zin haasje-over gespeeld met het CDA. In 2000 positioneerde men zich immers nog tussen CDA en SGP, anno 2009 tussen PVDA en D66 enerzijds en CDA anderzijds.

Figuur 1. Links-rechtsplaatsing van politieke partijen en zelfplaatsing (x) door het middenkader van GPV en RPF (2000) en van de ChristenUnie (2009)

2000											
Links	SP	GL	PVDA	D66	CDA	X	RPF	GPV	VVD	SGP	Rechts
	2,1	2,8	3,8	4,2	5,8	6,0	6,2	6,6	7,0	8,1	

2009									
Links	SP	GL	PVDA	D66	CU	X	CDA	VVD/SGP	Rechts
	2,2	2,6	3,7	4,6	4,8	5,1	6,2	7,7/7,7	

De betekenis van deze verschuivingen wordt nog duidelijker wanneer we zien met hoeveel (of hoe weinig) sympathie de verschillende partijen bejegend worden. Respondenten werden gevraagd elke partij een sympathiescore te geven tussen 1 (zeer sterke afkeer) en 10 (zeer sterke sympathie). De eigen partij kreeg de hoogste score, wat natuurlijk weinig verwondering wekt. Opvallend is wel dat het GPV en de RPF in 2000 onder hun eigen middenkader nog niet zoveel sympathie genoten als de ChristenUnie in 2009 – 9,2 en 9,1 respectievelijk 9,4 (zie tabel 5). Deze verschillen zijn te klein om veel waarde aan te hechten, maar duiden er toch op dat de nieuwe formatie het in de ogen van haar kader in elk geval niet slechter doet dan haar voorgangers. De partij die na de eigen partij de meeste sympathie geniet van de respondenten, was zowel in 2000 als in 2009 de SGP. De sympathie voor de staatkundig-gereformeerden is echter wel gedaald, van 7,2 naar 6,7 – een significante daling. De sympathie voor het CDA was daarentegen significant toegenomen, van 5,7 naar 6,6. Ook de PVDA en de SP kregen meer sympathie – van 4,8 naar 5,5 respectievelijk van 3,9 naar 4,4. GroenLinks verloor juist sympathie – van 5,6 naar 4,5. Die daling zou men wellicht toe kunnen schrijven aan de nadruk op vrijzinnigheid die GroenLinks-leider Femke Halsema onderscheidde van haar voorganger Paul Rosenmöller – al is dit pure speculatie. Het lijkt echter in lijn met de geringe waardering van de respondenten voor D66, immers de vrijzinnige partij bij uitstek – en voor velen in de ChristenUnie de gangmaker van het ‘libertijnse’ paarse kabinet, dat het christelijke karakter van de Nederlandse samenleving verder aantastte.

Tabel 5. Sympathiescores voor politieke partijen in 2000 en 2009 (1= zeer sterke afkeer, 10= zeer sterke sympathie)

Sympathie voor:	2000	2009
ChristenUnie	*	9,4
GPV	9,2	*
RPF	9,1	*
SGP	7,2	6,7
CDA	5,7	6,6
GroenLinks	5,6	4,5
PVDA	4,8	5,5
VVD	4,5	3,7
SP	3,9	4,4
D66	2,4	2,6
Partij voor de Dieren	*	3,7
PVV	*	2,3
Verdonk	*	1,7

* niet gevraagd in dit jaar

Hier toont zich waarschijnlijk toch een tweede dimensie in de politieke ruimte van Nederland, die verband houdt met religieuze, ethische en culturele waarden. Op de sociaaleconomische links-rechtsschaal stonden ChristenUnie en D66 in de ogen van het middenkader immers vlak bij elkaar – 4,8 respectievelijk 4,6 – en toch bedroeg de sympathiescore van D66 in 2009 slechts 2,6 (in 2000 was het 2,4). Alleen de PVV en de eenpersoonsfractie van Rita Verdonk genoten nog iets minder sympathie (2,3 respectievelijk 1,7). De VVD en de PVDD kwamen er iets beter af, beide met 3,7. Er blijkt dus wel enig verband tussen de sympathie voor een partij en de plaatsing op de links-rechtsschaal, maar de twee variabelen vallen niet samen.

De sympathie voor het CDA en de PVDA houdt ongetwijfeld ook verband met de coalitie die de ChristenUnie met deze partijen gesloten heeft. Haar middenkader bleek redelijk tevreden met de coalitie – men gaf haar gemiddeld een rapportcijfer 7. Een grote meerderheid (89 procent) wilde de coalitie voortzetten indien de volgende verkiezingen dat mogelijk zouden maken, slechts een minderheid (35 procent) vond een coalitie met CDA en VVD nastrevenswaard wanneer de verkiezingen die mogelijk zouden maken. In 2000 konden beide coalitiemogelijkheden op steun van het middenkader rekenen, al was de steun voor een coalitie met CDA en PVDA groter dan die voor een coalitie met CDA en VVD (76 procent respectievelijk 62 procent). Een coalitie met CDA, PVDA en GroenLinks wilde men in 2009

evenmin als in 2000 uitsluiten (79 procent respectievelijk 77 procent), een coalitie met PVDA, GroenLinks en D66 echter wel (naar de mening van 67 procent van de respondenten in 2009, 73 procent in 2000). Slechts 9 procent wees in 2009 deelname aan een volgend kabinet af wanneer wetgeving over abortus, euthanasie en homohuwelijk niet teruggedraaid zou kunnen worden.⁷

Toenadering tot de christendemocraten en verwijdering van de staatkundig-ge-reformeerden bleek ook uit antwoorden op andere vragen. Aansluiting bij de fractie van de Europese Volkspartij (EVP) in het Europees Parlement vond 37 procent van de respondenten een goed idee; dat was natuurlijk geen meerderheid, maar wel meer dan de 29 procent die het geen goed idee vond. De rest – 32 procent – had (nog) geen mening, wat niet verwonderlijk is aangezien de ChristenUnie op dat moment nog samen met de SGP deel uitmaakte van een andere fractie de *Independence Democracy Group* (IND/DEM). In de zomer van 2009 werd de samenwerking met de SGP in het Europees Parlement beëindigd. Op lokaal niveau werken de twee partijen soms nog wel samen, maar lang niet overal. Van de respondenten verklaarde 21 procent dat men bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 een gemeenschappelijke lijst met de SGP had ingediend, slechts 13 procent was van plan dat in 2010 weer te doen en 67 procent wist al dat de ChristenUnie het zonder de SGP zou gaan proberen.⁸

Voorzichtigheid blijft geboden, maar de conclusie dringt zich op dat het middenkader van de ChristenUnie op weg is naar het politieke midden, qua politieke opvattingen en in relatie tot andere partijen. De volgende vraag is nu of deze verschuiving spanningen veroorzaakt die zouden kunnen leiden tot factievorming en zelfs afscheiding. De geschiedenis leert immers dat opvallende koerswijzigingen van een partij vaak op verzet stuiten van een minderheid van het kader, die daarvoor soms zelfs de prijs van partijsplitsing wil betalen. Zo leidde verzet tegen ontwikkelingen binnen de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) in de jaren zestig en zeventig tot enkele afsplitsingen waaruit in 1975 de RPF is voortgekomen.⁹ Tot dusverre valt er weinig te merken van factievorming binnen de ChristenUnie, laat staan van afsplitsing. Niettemin lijkt het van belang na te gaan hoe homogeen het middenkader van de partij eigenlijk is, zowel op politiek als op maatschappelijk terrein.

De homogeniteit van het middenkader

Vormt zich een rechtervleugel?

‘Links’ en ‘rechts’ zijn weliswaar veelgebruikte begrippen in de politiek, maar worden zelden duidelijk gedefinieerd. Het is dan ook een open vraag of en in hoeverre het middenkader van de ChristenUnie dat zichzelf rechts van het midden plaatste (ongeveer een derde had zich een positie tussen 6 en 9 gegeven op de tienpuntsschaal), andere opvattingen koesterde dan de meerderheid die zichzelf

een plek links van het midden (2-5) had toebedeeld.¹⁰ Men zou bijvoorbeeld kunnen verwachten dat de 35 rechtse respondenten meer voelden voor een samenwerking met de vvd en minder geneigd zouden zijn de coalitie met de pvda voort te zetten dan de 70 linkse. Dat bleek inderdaad het geval (zie tabel 6). Een royale meerderheid van de rechtse congresgangers (21 van de 34) zou deelname aan een kabinet met cda en vvd willen nastreven indien de volgende verkiezingen dat qua zetetal mogelijk maakten, terwijl slechts een kwart van de linkse congresdeelnemers dat wilde. De meeste rechtse congresgangers wilden de coalitie met cda en pvda ook wel voortzetten, maar een vijfde wilde dat niet, terwijl nog geen 6 procent van de linkse congresdeelnemers die voortzetting niet wenste. Beide verschillen zijn statistisch significant. De rechtse respondenten dachten voorts significant anders over milieubeleid, Israël, de crematie van hindoes, homoseksualiteit in de openbare sfeer en het homohuwelijk, de vestiging van een moskee, publieke gerechtigheid, de Drie Formulieren van Enigheid, en de toelating van katholieken en evangelische protestanten tot de ChristenUnie. Over het algemeen leken ze iets minder 'groen', meer geneigd vast te houden aan eigen ethische beginselen en minder open te staan voor leden van andere kerkgenootschappen. Over sociaaleconomische kwesties dachten ze echter nauwelijks anders dan de linkse meerderheid, wat gezien hun voorkeur voor samenwerking met de vvd eigenlijk verrassend mag heten.

Gezien de kleine aantallen mag men ook hier de betekenis van de waargenomen verschillen zeker niet overdrijven. Niettemin zijn er duidelijke aanwijzingen dat de minderheid van het middenkader dat zich rechts van het midden plaatst, dat met goede redenen heeft gedaan. Over een vrij breed scala van onderwerpen dacht deze groep toch iets anders dan de meerderheid. Het is voorbarig nu al van een rechtervleugel te spreken, want van enige formele of informele organisatie lijkt geen sprake te zijn. Het potentieel voor een dergelijke vleugel blijkt echter wel aanwezig. Dat hoeft overigens geen reden tot zorg te zijn voor de partij. Vleugelvorming hoeft niet te leiden tot scheuring of electoraal verlies. De pvda en het cda kenden elk een sterke linkervleugel in de jaren zeventig respectievelijk tachtig, terwijl dat electoraal gezien voor beide partijen eerder vette dan magere jaren waren.

Verschillen tussen oud-GPV'ers en oud-RPF'ers

In 2000 stond de vraag naar verschillen en overeenkomsten tussen de twee 'bloedgroepen' GPV en RPF centraal in ons onderzoek. Die verschillen bleken vrij gering op sociaaldemografisch gebied, zoals leeftijd, sekse en opleiding, maar duidelijk waar het kerkelijke achtergrond en voorkeur voor bepaalde dagbladen, omroepen en andere verzuilde organisaties betrof. De politieke opvattingen van beide groepen liepen niet erg uiteen, al waren er wel significante verschillen in ethische kwesties, over Europese eenwording en over de grondslag van de Christen-

Tabel 6. Opvattingen van 'linkse' en 'rechtse' congresgangers in 2009

	Links procent eens	Rechts procent eens
De ChristenUnie moet deelname aan een kabinet met CDA en VVD nastreven indien de volgende verkiezingen dat qua zeteltal mogelijk maken.	25	62
De ChristenUnie moet voortzetting van de coalitie met CDA en PVDA nastreven indien de volgende verkiezingen dat qua zeteltal mogelijk maken.	94	80
De ChristenUnie moet deelname aan een kabinet met PVDA, CDA en GroenLinks niet uitsluiten.	84	68
Andere samenlevingsvormen dan het huwelijk mogen op geen enkele manier wettelijk erkend worden.	37	58
Gemeenteraadsleden van de ChristenUnie moeten zich niet verzetten tegen de vestiging van een moskee in hun gemeente wanneer daarbij aan de wettelijke eisen is voldaan.	83	63
Ook als een Satanskerk zich aan de wet houdt, moet deze verboden worden.	39	56
Hindoes, wier geloof crematie voorschrijft, moeten daartoe ook in een christelijke staat de gelegenheid blijven krijgen.	93	79
In het buitenlands beleid moet Israël niet anders behandeld worden dan andere staten.	59	41
Milieubelastende sectoren in het bedrijfsleven moeten inkrimpen of helemaal verdwijnen, ongeacht het effect hiervan op de werkgelegenheid.	48	21
Als er gekozen moet worden tussen economische groei en het milieu, dan heeft het milieu voorrang	90	68
Het is niet noodzakelijk dat de Drie Formulieren van Enigheid in de grondslag van de ChristenUnie zijn opgenomen; fundering op de Bijbel en eventueel de apostolische geloofsbelijdenis is voldoende.	78	56

Alle verschillen zijn significant ($p < 0,10$)

Unie. Zijn deze verschillen de afgelopen negen jaar (nog) kleiner of juist groter geworden?

Het antwoord wordt enigszins bemoeilijkt door de bescheiden respons en door de snel groeiende groep nieuwe leden. Onder de 112 respondenten in 2009 bleken zich reeds 51 nieuwe leden te bevinden, naast 35 oud-RPF'ers en 27 oud-GPV'ers. De beide laatste categorieën verschilden nog steeds op enkele punten van elkaar. De uit het GPV afkomstige congresdeelnemers hechtten ook in 2009 meer dan de oud-RPF-leden aan de Drie Formulieren van Enigheid en aan het beginsel van onderscheiden ambten en verantwoordelijkheden, maar juist minder aan het beginsel van soevereiniteit in eigen kring. Ze waren minder geneigd tot verzet tegen vestiging van een moskee en om Israël anders te behandelen dan andere staten dan de uit de RPF afkomstige congresgangers. Deze verschillen zijn – ondanks de kleine aantallen – statistisch significant.

Over andere kwesties dachten de twee groepen niet significant anders. Ze verschilden nog steeds in kerkelijke achtergrond, zoals te verwachten viel. Oud-GPV'ers waren vrijgemaakt-gereformeerd, lazen meestal het *Nederlands Dagblad* en vrijwel nooit het *Reformatorisch Dagblad*, en waren vaak aangesloten bij het Christennetwerk/GMw. De uit de RPF afkomstige respondenten behoorden tot verschillende kerkgenootschappen, lazen ofwel het *Nederlands Dagblad* ofwel het *Reformatorisch Dagblad*, waren vaak lid van de Evangelische Omroep en een enkele keer van het Christennetwerk of van de Reformatorische Maatschappelijke Unie.

Al met al leken de verschillen tussen de bloedgroepen geen beletsel voor de integratie en verdere groei van de ChristenUnie te vormen.

Nieuwe leden

De ene keer leken de nieuwe leden als buffer tussen de twee bloedgroepen in te staan, bijvoorbeeld in de kwestie-Israël en met betrekking tot het beginsel van soevereiniteit in eigen kring. De andere keer namen ze een eigen positie in. Zo waren de nieuwe leden eerder bereid de positie van het staatshoofd ter discussie te stellen en om de Drie Formulieren van Enigheid buiten de grondslag van de ChristenUnie te laten. Nieuwe leden waren significant jonger, wat niet erg verrassend is. Wel verrassend is wellicht het feit dat 40 procent van de nieuwe leden tot het vrouwelijk geslacht behoorde, meer dan twee keer zo veel als bij oud-GPV'ers en oud-RPF'ers. Hun opleidingsniveau was ook hoger, zodat in 2009 bijna de helft (44 procent) van de congresdeelnemers een universitaire opleiding had genoten – in 2000 was dat nog geen kwart. De nieuwe leden waren zelden lid van christelijke organisaties als de Vereniging ter Bescherming van het Ongeboren Kind (VBOK) of het Christennetwerk. Ze lazen vaak het *Nederlands Dagblad* – maar minder vaak dan respondenten afkomstig uit de RPF en (a fortiori) het GPV – en ook wel *Trouw* – het van oorsprong ook protestants-christelijke dagblad, dat echter door congresgangers uit GPV en RPF nauwelijks gelezen werd. De nieuwelingen waren bovendien minder vaak lid van de EO dan de oud-GPV'ers en

Samen op weg naar het politieke midden?

oud-RPF'ers. Nieuwe leden waren dus iets minder verzuild dan oude, zou men kunnen concluderen. Ze leken over het algemeen geïntegreerd in de partij en niet op weg om een eigen factie of stroming te vormen.

Kerkelijke diversiteit

De kerkelijke diversiteit van de ChristenUnie nam door de toevloed van nieuwe leden eerder toe dan af (zie tabel 7). De vrijgemaakt-gereformeerden vormden in 2009 nog steeds de grootste groep onder het middenkader, maar hun aandeel was gekrompen van 44 procent naar 35 procent. Ook het aandeel van Nederlands-hervormden en synodaal-gereformeerden, nu verenigd in de Protestantse Kerk in Nederland (PKN), was gedaald van 26 procent naar 18 procent. Christelijk-gereformeerden maakten nog steeds 10 procent uit. Het aandeel van de baptisten was ook stabiel gebleven (4 procent). Gegroeid in aantal waren Nederlands-gereformeerden (van 5 naar 8 procent), pinkstergemeenten (van 3 naar 9 procent) en verschillende evangelische kerkgenootschappen (van 6 naar 11 procent). Als het aan de respondenten ligt, mag de diversiteit nog verder toenemen. Een royale meerderheid (77 procent) wilde rooms-katholieken die de grondslag aanvaardden ook als lid toelaten – beduidend meer dan in 2000. Een derde was bereid ook onkerkelijken die de grondslag onderschreven toe te laten – eveneens meer dan in 2000. Moslims waren slechts bij een kleine minderheid (9 procent) welkom wanneer ze de grondslag accepteerden. Deze minderheid was nog iets kleiner geworden sinds 2000, wat opnieuw het 'islamkritische' klimaat in Nederland lijkt te weerspiegelen. Ten opzichte van andere kerkgenootschappen en onkerkelijken was de acceptatie immers juist toegenomen tussen 2000 en 2009. Dit past ook in het eerder geschetste beeld van verschuivingen op het gebied van ethische kwesties, Europese integratie en sympathie voor niet-protestantse partijen.

Tussen de kerkgenootschappen en met name tussen de 'reformatorische' en 'evangelische' kerken – waarbij we baptisten en leden van evangelische kerkgenootschappen en pinkstergemeenten tot de evangelische groep rekenen, en leden van de PKN, christelijk-gereformeerden, Nederlands-gereformeerden en vrijgemaakt-gereformeerden tot de reformatorische groep – bestonden overigens wel verschillen, al waren die doorgaans niet erg groot. De evangelische groep hechtte minder aan de Drie Formulieren van Enigheid dan de reformatorische respondenten. De evangelische congresgangers hadden bovendien meer moeite met de Europese Unie en vooral met toetreding van Turkije tot de Unie, met de vestiging van een moskee in het centrum van hun gemeente en met toelating van een Satanskerk. Ze wilden onkerkelijken eerder toelaten tot de ChristenUnie en waren vaker lid van het CNV, maar minder vaak van het Christennetwerk en de VBOK. Deze verschillen zijn significant. De evangelische en reformatorische respondenten verschilden echter niet significant in zelfplaatsing op de links-rechtsschaal of in sympathie voor andere partijen, en evenmin in coalitievoorkeuren. Ook over regeringsdeelname wanneer wetgeving over abortus, euthanasie en homohuwelijk

Tabel 7. Kerkelijke achtergrond congresgangers in 2000 en 2009

	2000	2009
Vrijgemaakt-gereformeerd	44	35
Nederlands hervormd/PKN	21	15
Christelijk-gereformeerd	10	10
Evangelisch	6	11
Synodaal-gereformeerd/PKN	5	3
Nederlands-gereformeerd	5	8
Baptist	4	4
Pinkstergemeenten	3	9
Overig/geen antwoord	2	5
Totaal	100 procent N= 273	100 procent N= 112

niet teruggedraaid zou kunnen worden, dacht de evangelische groep niet significant anders dan de reformatorische groep. Van ‘wereldmijding’ was bij deze evangelische respondenten dus weinig te merken. Het kan echter niet worden uitgesloten dat juist evangelische congresgangers vaker geweigerd hebben de enquête in te vullen. We kunnen dat niet nagaan. Het lijkt al met al toch niet erg zinvol om in politieke zin van een evangelische en reformatorische vleugel te spreken, ook al manen ook hier de kleine aantallen tot voorzichtigheid.

Conclusie

Het middenkader van de ChristenUnie is tussen 2000 en 2009 zichtbaar veranderd. Vooral door de toevloed van nieuwe leden waren er op het congres in Haarlem veel meer vrouwen en meer academici, maar ook iets meer leden van pinkstergemeenten en evangelische kerkgenootschappen. De integratie van GPV’ers en RPF’ers leek geslaagd, al waren er nog wel – bescheiden – verschillen tussen beide bloedgroepen ten aanzien van de grondslag van de partij en de waardering voor Israël. Ook de nieuwe leden leken geïntegreerd in de partij; ze verschilden niet fundamenteel van opvatting met de oude leden. Dat de politieke opvattingen van het middenkader op tal van punten verschoven waren, valt dan ook niet of nauwelijks door de toestroom van nieuwe leden te verklaren.

Verschuivingen deden zich voor bij een aantal ethische kwesties, zoals passieve euthanasie, samenlevingsvormen zoals het homohuwelijk, het recht op crematie

en een eventueel verbod van een Satanskerk. Maar ook over Europese integratie en de uitbreiding van Schiphol dacht het middenkader anno 2009 anders dan in 2000. Het was meer naar het politieke midden geschoven, zou men kunnen concluderen, en week minder af van de heersende mening in Nederland.

Dat bleek ook duidelijk uit de plaats die de respondenten desgevraagd zichzelf en hun partij toewezen in het politieke spectrum. Plaatste men zichzelf en zijn partij in 2000 nog rechts van het midden, in 2009 was dat links daarvan. De ChristenUnie stond in de ogen van haar middenkader in 2000 rechts van het CDA, maar in 2009 iets links van die partij (maar nog wel rechts van D66 en PVDA). Sympathiescores voor de verschillende partijen bevestigen in grote lijnen dit beeld. De PVDA geniet aanzienlijk meer sympathie dan de VVD en de sociaaldemocraten hebben ook als coalitiepartner verreweg de voorkeur.

Voor een minderheid (ongeveer een derde van de respondenten) lag dit iets anders. Deze groep plaatste zich in 2009 nog steeds rechts van het midden en dacht over de genoemde kwesties vaak iets anders dan de rest. Men zou dus van een rechtervleugel *in statu nascendi* kunnen spreken. Kerkelijke achtergronden lijken hier weinig mee te maken te hebben, maar de aantallen zijn te klein om hier harde conclusies te trekken.

Enig voorbehoud past ook bij de overige conclusies. De respons op de enquête was laag, zodat men niet helemaal zeker kan zijn van de representativiteit van de uitkomsten. Toch lijkt de slotsom wel verantwoord dat het middenkader van de ChristenUnie zich anno 2009 meer pragmatisch en meer links van het midden opstelde dan in 2000.